

Johan de Witt en het Rampjaar

Een bloemlezing uit zijn correspondentie

Samenstelling: Ineke Huysman en Roosje Peeters
Tekeningen: Jean-Marc van Tol

*Portret van Johan de Witt,
(kopie naar) Jan de Baen 1643-1700, Rijksmuseum Amsterdam.*

Samengesteld door
Ineke Huysman en Roosje Peeters

Johan de Witt en het Rampjaar

Een bloemlezing uit zijn correspondentie

Met tekeningen van Jean-Marc van Tol

CATULLUS

© 2022 Ineke Huysman en Roosje Peeters; Uitgeverij Catullus, Soest.
www.johandewitt.nl

Omslagillustratie: Jean-Marc van Tol, naar Jan Luyken, *Aanslag op Johan de Witt in Den Haag bij het Binnenhof, 1672* (1698), Rijksmuseum Amsterdam.

Druk en afwerking: Wilco, Amersfoort.

Lithografie: Fred Vermaat, All-Print, Wijchen.

Alle brieven zijn online raadpleegbaar via:
resources.huygens.knaw.nl/BriefwisselingJohandeWitt

ISBN 9789492409720

NUR 685

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.catullus.nl

Inhoud

- 7 Voorwoord [AFELONNE DOEK]
- 9 Inleiding [INEKE HUYSMAN]
- 15 Johan de Witt en het Rampjaar [BERT NATTER]
- 29 *Een geruchtmakend duel* [LUC PANHUYSEN]
Godard van Reede van Amerongen aan Johan de Witt: 9 maart 1672
- 37 *36.39 39.63.45.39.57.78.39.63* [MATTHIJS ULTEE]
Johannes Meerman aan Johan de Witt: 29 maart 1672
- 45 *Den grooten vezier* [DIO MÖLLERS]
Justinus Coljer aan Johan de Witt: 10 april 1672
- 57 *Wie betaalt, bepaalt* [SJOERD OPSCHOOR]
Willem van Haren aan Johan de Witt: 13 april 1672
- 67 *De gravin van Bentheim* [ESTHER VAN TOL]
Geertruida van Zelst aan Johan de Witt: mei 1672
- 73 *De Spaanse bondgenoot* [INEKE HUYSMAN]
Gaspar Fagel aan Johan de Witt: 7 mei 1672
- 83 *Doorluchtige Hooggeboren Vorst* [RONALD SLUIJTER]
Johan de Witt aan Willem III: 15 mei 1672
- 91 *Luikse spionnen* [LIDEWIJ NISSEN]
Frederik van Nassau-Zuylestein aan Johan de Witt: 24 mei 1672
- 99 *De machteloze Rijngraaf* [MILO VAN DE POL]
Frederik Magnus van Salm aan Johan de Witt: 25 mei 1672
- 107 *Een anoniem militair advies over Rheinberg* [JURRIAAN WINK]
Anonieme schrijver aan Johan de Witt: 26 mei 1672
- 117 *Montbas* [LUUC KOOIJMANS]
Cornelia de Groot aan Johan de Witt: juni 1672

- 123 *Diplomatieke pesterijen* [STAN BUSSEN]
Christiaan Constantijn Rumpf aan Johan de Witt: 3 juni 1672
- 135 *Bekrompe gedachten ende advisen* [WOUT TROOST]
Johan de Witt aan Hiëronymus van Beverningk: 4 juni 1672
- 145 *Een sotte ende onbedachte daedt* [JANNEKE GROEN]
Gerard Hamel Bruyninx aan Johan de Witt: 12 juni 1672
- 153 *Om des moeders wille* [GEESKE BISSCHOP]
Goswijnus Hoefsleger aan Johan de Witt: 12 juni 1672
- 159 *Waals gebroed* [ELINE BEUMER]
Anonieme schrijver aan Johan de Witt: 14 juni 1672
- 165 *Goejanverwellensluys* [MARIEKE VAN EGERAAT]
Willem van Wijnbergen aan Johan de Witt: 16 juni 1672
- 171 *De Slag bij Solebay* [JAAP DE HAAN]
Cornelis de Witt aan Johan de Witt: 17 juni 1672
- 183 *De sleutels van Utrecht* [JASPER DEKKER]
Johan de Witt aan Cornelis de Witt: 20 juni 1672
- 191 *Een nachtelijke worsteling* [JEAN-MARC VAN TOL]
Johan de Witt aan de Staten van Holland (en anderen): 22 juni 1672
- 201 *Soet geselschap* [ROOSJE PEETERS]
Pieter de Graeff aan Johan de Witt: 19 juli 1672
- 209 *De secreete correspondentie-penningen* [HANNA DE LANGE]
Johan de Witt aan de Staten van Holland: 20 juli 1672
- 221 *Mediastrategie* [INGMAR VROOMEN]
Willem III aan Johan de Witt: 22 juli 1672
- 229 *De barbier* [MARINKA JOOSTEN]
Johan de Witt aan Maria van Berckel: 26 juli 1672
- 239 *Ontslag* [TOM KREISCHER]
Johan de Witt aan Diederik Hoeufft: 7 augustus 1672
- 247 *Een beladen adreswijziging* [AD LEERINTVELD]
Johan de Witt aan Adriaen Paets: 12 augustus 1672
- 255 Literatuurlijst
- 263 Register

Voorwoord

Het Nationaal Archief ligt vol historische schatten, die samen deel uitmaken van het verhaal van bijna duizend jaar Nederlandse geschiedenis. Een van deze schatten is het archief van Johan de Witt, dat ruim 37 meter plank beslaat.

Meteen na Johans gruwelijke dood in 1672 werden al zijn documenten in beslag genomen door de Staten van Holland. Bij de oprichting van het Nationaal Archief in 1802 kwam het De Witt-archief, met daarin een omvangrijke correspondentie van bijna 35.000 brieven, vrijwel geheel intact in onze collecties terecht.

Tot enkele jaren geleden was slechts een klein deel van de uitgebreide briefwisseling gepubliceerd. Dit veranderde in 2016 met de vorming van het Johan de Witt-projectteam door het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Al gauw kwam elke week een groep onderzoekers samen in de studiezaal van het Nationaal Archief om de correspondentie van de markante raadpensionaris door te spitten.

Het enorme werk dat door dit projectteam is verzet heeft niet alleen geleid tot deze derde bloemlezing, maar ook tot de digitalisering van de brieven, waarvan een groot aantal voor iedereen nu online te lezen is. Wie weet welke ontdekkingen er in de toekomst nog worden gedaan!

Deze bloemlezing brengt, samen met de prachtige illustraties, het Rampjaar 1672 voor de moderne lezer tot leven. De brieven voeren ons mee aan de hand van de tussen hoop en vrees levende schrijvers, terwijl het noodlot voor Johan de Witt steeds dichterbij komt.

Met het toegankelijk maken van het Johan de Witt-archief onderstreept dit boek op een unieke en veelzijdige wijze de menselijke kant van één van de roemruchtigste jaren in de Nederlandse geschiedenis.

Afelonne Doek
Directeur Nationaal Archief & Algemene Rijksarchivaris

*Algemene Rijksarchivaris Afelonne Doek,
naar Jan Lievens.*

Inleiding

Ick schrijve met grooten haest sonder noch eene maeltijt huyden te hebben gehouden, alhoewel het nu is ontrent negen uyren in den avondt ende bidde dat Uw Ed. aen den heer prince van Oraigne mijne excuse gelieve te doen over het manquement van mijn plicht ontrent Sijne Hoocheyt in 't adviseren ende beantwoorden van desselfs missiven.¹

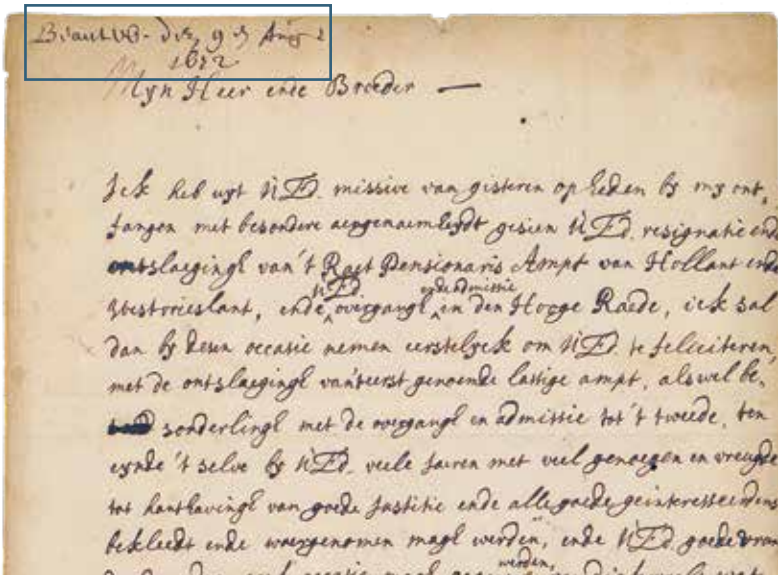
Dit schreef Johan de Witt op 4 juni 1672 aan Hiëronymus van Beverningk, die als gedeputeerde naar het leger was gezonden. Het citaat is illustratief voor de gespannen situatie waarin raadpensionaris De Witt op dat moment verkeerde. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd van verschillende kanten aangevallen; De Witt had steeds meer moeite het overzicht te behouden. Zijn woorden aan Van Beverningk zeggen genoeg: het was al negen uur 's avonds, hij had nog niets gegeten en ook had hij nog geen tijd gehad om Willem III, de prins van Oranje, te schrijven.

Schets naar het beeld van Johan de Witt op de Visbrug te Dordrecht, naar ontwerp van Toon Dupuis.

Deze brief en vijftientig andere van en aan Johan de Witt maken deel uit van deze bundel, *Johan de Witt en het Rampjaar*, die verschijnt ter gelegenheid van de 350-jarige herdenking van het Rampjaar in 2022. Net als in de twee eerdere bundels – *Johan de Witt en Engeland* en *Johan de Witt en Frankrijk*² – is een selectie gemaakt uit de correspondentie die De Witt over dit thema voerde. Wat wij met deze bundel vooral willen laten zien, is waarover en hoe de raadpensionaris in dit rampzalige jaar zoal correspondeerde in de aanloop naar zijn dramatische einde. Bij de selectie is rekening gehouden met de belangrijkste gebeurtenissen uit het Rampjaar, met de chronologie daarvan en met de hoofdrolspelers. Tegelijkertijd is er ook aandacht voor wat minder bekende correspondenten en voorvallen uit het Rampjaar waarmee De Witt werd geconfronteerd.

Het corpus van brieven uit 1672 waaruit is geput, bestaat uit ongeveer 750 brieven, waarvan 620 aan De Witt zijn gericht en 130 door De Witt zijn geschreven. De meeste van deze brieven staan op het moment van verschijnen van deze bundel online op de website van Early Modern Letters Online (EMLO), een project dat deel uitmaakt van Oxford University en de Bodleian Library.³ Het portaal van EMLO heeft als doel alle nog bestaande vroegmoderne correspondenties digitaal weer bij elkaar te brengen.

Brief van Pieter de Graeff aan Johan de Witt, geschreven op 8 augustus 1672, waarop De Witt bovenaan heeft genoteerd dat hij hem op 9 augustus 1672 heeft beantwoord. Dat antwoord is niet bewaard gebleven.

Hoewel het archief met de correspondentie van Johan de Witt behoorlijk compleet is, zijn er voor het jaar 1672 toch enkele hiaten. Vooral De Witt zelf moet veel meer hebben geschreven. Dat kunnen we opmaken uit de inhoud van de brieven die hij ontving, waarin vaak staat dat ze een reactie zijn op een brief van De Witt. Ook noteerde de raadpensionaris meestal bovenaan een ontvangen brief wanneer hij deze had beantwoord. Niet van al deze antwoorden zijn diens concepten (minuten) bewaard. Inmiddels weten we dat De Witt ook in eerdere jaren een nog vertrouwelijkere correspondentie voerde. Daarvan is alleen incidenteel een originele verstuurd brief bewaard gebleven, zoals de allerlaatste brief die hij in zijn leven schreef, gericht aan Johan Paets.⁴

Niettemin beschikken we over meer dan 130 uitgaande brieven van Johan de Witt, geschreven in 1672. Hiervan hebben we met behulp van het programma Transkribus⁵ een volledige transcriptie vervaardigd. Deze is na correctie door Stan Bussen en Jasper Dekker online raadpleegbaar en doorzoekbaar gemaakt.⁶ Nu er een goedwerkend model is van het handschrift van Johan de Witt, is het de bedoeling dat het hele corpus van de uitgaande brieven van De Witt in de toekomst op dezelfde manier zal worden ontsloten.

De leden van ons projectteam, aangevuld met enkele gastonderzoekers, hebben voor deze bundel ieder een brief getranscribeerd, toegelicht, geannoteerd en hertaald. Daarnaast heeft Jean-Marc van Tol de brieven van tekeningen voorzien, waarbij hij zich heeft laten inspireren door bestaande zeventiende-eeuwse afbeeldingen. Ineke Huysman verzorgde de resterende beeldredactie. De bundel is samengesteld en geredigeerd door Ineke Huysman en Roosje Peeters, waarbij Kees Stal een extra controle uitvoerde op de transcripties. Bert Natter schreef de inleiding, waarin hij aan de hand van een korte geschiedenis van het Rampjaar de geselecteerde brieven in de context van de gebeurtenissen in het Rampjaar heeft geplaatst. Delen van de inleidingen op de twee eerdergenoemde bundels komen hierbij onvermijdelijk opnieuw aan de orde.

Wij willen alle genoemde personen en iedereen die heeft bijgedragen aan deze bundel hartelijk bedanken. Jean-Marc van Tol was behalve auteur, illustrator en vormgever ook de uitgever van de bundel. Zonder hem was deze uitgave niet mogelijk geweest en daarvoor zijn we hem opnieuw heel dankbaar.

Namens het Johan de Witt-team,
Ineke Huysman, projectleider

Noten

- 1 Brief van De Witt aan Van Beverningk, 4 juni 1672: R. Fruin en N. Japikse (eds.), *Brieven van Johan de Witt, deel 4: 1670-1672* (Amsterdam 1913) 345-348; voor een bijdrage over deze brief, zie pagina 135.
- 2 I. Huysman en R. Peeters (eds.), *Johan de Witt en Engeland. Een bloemlezing uit zijn correspondentie* (Soest 2019); I. Huysman en R. Peeters (eds.), *Johan de Witt en Frankrijk. Een bloemlezing uit zijn correspondentie* (Soest 2020).
- 3 De correspondentie van De Witt is online raadpleegbaar via: <http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=johan-de-witt.nl/BriefwisselingJohandeWitt/literatuur>.
- 4 Voor de allerlaatste brief van De Witt, zie pagina 247.
- 5 Voor meer informatie over Transkribus, zie: <https://readcoop.eu/transkribus/?sc=Transkribus>.
- 6 Zie: https://www.johandewitt.nl/?page_id=1489.

Het Johan de Witt-team aan het werk op het Nationaal Archief op 11 maart 2020, de laatste keer voordat de COVID-pandemie uitbrak.

Johan de Witt en het Rampjaar

*Verminking van de lichamen van de gebroeders de Witt,
Romeyn de Hooghe, 1672, Rijksmuseum Amsterdam.*

Johan de Witt en het Rampjaar

Johan de Witt werd op 25 september 1625 in Dordrecht geboren. Hij was het vierde kind van Anna van den Corput en Jacob de Witt dat de prille kindertijd overleefde. Zijn oudere zusters Johanna en Maria waren in 1617 en 1620 geboren, zijn oudere broer Cornelis in 1623. Moeder Anna kwam uit een aanzienlijk Bredaas geslacht. Vader Jacob was houthandelaar tot 1633, het jaar waarin hij besloot zich alleen nog aan bestuurlijke functies te wijden. Verschillende keren was hij burgemeester van Dordrecht en als regent bekleedde hij talloze lucratieve en ceremoniële functies in het openbare leven van die stad.

Cornelis en Johan groeiden zodoende op in een bevoorrecht gezin, in een van de belangrijkste steden van Holland. In 1641 schreven de zestienjarige Johan en de achttienjarige Cornelis zich in aan de Leidse universiteit, waar ze rechten gingen studeren. Aan het eind van hun studietijd begonnen de broers aan hun grand tour, het sluitstuk van de opvoeding van jongemannen uit de hogere klasse, die hen in onder meer Engeland en Frankrijk bracht. In 1647 keerden de broers terug in Dordrecht, beiden aan de universiteit van Angers gepromoveerd in de rechten. Cornelis ging tijdelijk weer 'thuis' wonen, in het ouderlijk huis, en Johan betrok een kamer in Den Haag, waar hij zich had ingeschreven als advocaat aan het Hof van Holland. Daar leerde hij niet alleen de advocatuur kennen, maar ook het politieke bedrijf aan het Binnenhof.

In 1648 werd met de Vrede van Münster de Tachtigjarige Oorlog beëindigd. Nu de oorlog met Spanje voorbij was, gingen er stemmen op om op de begroting voor het grote 'Staatse' leger dat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op de been hield te korten. Stadhouder Willem II was fel tegen deze bezuinigingen gekant, omdat die de basis van zijn macht aantastten. Toen in 1650 Jacob de Witt namens Dordrecht, samen met onder meer Amsterdam, een motie indiende om het leger in te krimpen, sloeg Willem II terug door die zomer een aanval op Amsterdam in

te zetten. Daarnaast liet hij zes regenten arresteren die het tegen hem op hadden durven nemen, onder wie Jacob de Witt. De regenten zaten zo'n twee weken vast in Slot Loevestein en kwamen pas vrij nadat ze afstand hadden gedaan van hun functies. Willem II zegevierde over zijn tegenstanders en hoefde niet bang te zijn dat hij net zo zou eindigen als zijn schoonvader Karel I. De koning van Engeland was een jaar eerder tijdens de staatsgreep van Oliver Cromwell afgezet en onthoofd.

Kort na deze episode trad Cornelis de Witt met Maria van Berckel in het huwelijk en aan het einde van het jaar veranderde de toestand in de Republiek radicaal. Willem II werd tijdens een jachtpartij ziek en kort daarna stierf hij aan de pokken. Een week na zijn dood, op 14 november 1650, beviel zijn weduwe Mary Stuart van een zoon, de latere Willem III.

Na de dood van Willem II werden de Oranjes van hun privileges en aanspraken beroofd en werden de 'Loevesteiners', onder wie Jacob de Witt, in de meeste van hun functies hersteld. Toen begon ook de politieke carrière van Johan de Witt, die pensionaris van Dordrecht werd en in die hoedanigheid aanwezig was bij de vergaderingen van de Staten van Holland. In 1652 kwam het na een incident op zee tot de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog tussen het Engelse Gemenebest van Cromwell en de Republiek. Raadpensionaris Adriaan Pauw voer naar Londen voor onderhandelingen met Oliver Cromwell, terwijl Johan zijn functie als voorzitter van de Statenvergadering waarnam als plaatsvervangend raadpensionaris.

Adriaan Pauw overleed in 1653 en een halfjaar na diens dood werd de destijds nog maar achtentwintig jaar oude Johan de Witt boven enkele oudgedienden verkozen tot raadpensionaris. De raadpensionaris was de eerste ambtenaar in Holland en Zeeland en de functie kan worden beschouwd als de hoogste in de Republiek, na de stadhouder. Toen Johan de Witt de positie ging bekleden, was er geen stadhouder en daarmee verkreeg De Witt de macht om in samenspraak met de Staten het binnen- en buitenlandse beleid te bepalen.

De onderhandelingen met de Engelsen leidden in 1654 tot de Vrede van Westminster. De Republiek werd gedwongen de Akte van Seclusie aan te nemen, waarin de Engelsen onder leiding van Cromwell eisten dat nooit meer een Oranje stadhouder kon worden. Na de eerste oorlog met de Engelsen brak er een relatief rustige tijd aan: in 1655 nam Johan zelfs de vrijheid om zich op vrijersvoeten te begeven en op zoek te gaan naar een geschikte echtgenote. Hij leek werkelijk verliefd te zijn geworden op Wendela Bicker, met wie hij dat jaar zou trouwen.

De grenzen binnen Europa waren in de zeventiende eeuw voortdurend in beweging, veel vorsten waren uit op macht, glorie en gebiedsuit-

breiding, maar Johan de Witt wilde vooral dat het bestaande grondgebied van de Republiek beschermd werd. Vandaar dat hij in 1658 het Franse voorstel om van de Spaanse Nederlanden een protectoraat te maken van Frankrijk en de Republiek serieus nam. Het gebied waarvan de noordgrens door de huidige provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg liep, vormde al sinds de afscheiding van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1581 een bufferstaat die de Republiek beschermde tegen eventuele Franse agressie. Het geschil om de Zuidelijke Nederlanden zou in de jaren die volgden een slepende kwestie worden.

Niet alleen op het land bleef het tijdens De Witts bewind onrustig; ook de zee was een vrijwel constant strijdtoneel van conflicterende belangen. In 1666 begonnen in Breda de onderhandelingen tussen de Engelsen en de Republiek, die in juli 1667 een einde maakten aan de tweede oorlog die de landen op zee uitvochten.

Binnen de Republiek speelde ondertussen een kwestie van erfopvolging: met de afkondiging van het Eeuwig Edict besloten de Staten van Holland op 5 augustus 1667 opnieuw dat een Oranje nooit meer stadhouder kon worden. Johan de Witt was voor deze resolutie van de Staten van Holland.

Op 1 juli 1668 overleed na een kort ziekbed Johan de Witts echtgenote Wendela Bicker. Van de acht kinderen die het paar kreeg, waren drie dochters kort na de geboorte gestorven. De oudste van hun drie overlevende dochters was dertien toen de moeder stierf, de jongste van hun twee zoons was net een jaar oud. Door familie in te schakelen wist De Witt voldoende zorg voor de kinderen te regelen en hij stortte zich nog meer dan voorheen op zijn werk.

In 1672, het jaar dat in de vaderlandse geschiedenis 'het Rampjaar' zou gaan heten, werd de Republiek van drie kanten aangevallen: Lodewijk XIV van Frankrijk, Karel II van Engeland, de bisschop van Münster en de aartsbisschop van Keulen spanden samen. Bijna twintig jaar van behendige diplomatiek (en vaardig uitgevochten zeeoorlogen) onder leiding van De Witt kwamen tot een eind: nu zouden de wapens spreken en een landoorlog worden uitgevochten.

De oorlog leidde tot chaos. Het was De Witt geweest die in de vijftien jaar na de Vrede van Westminster in 1654 de oorlogsvloot had uitgebouwd, waardoor de Republiek rond 1670 met Michiel de Ruyter als admiraal de sterkste zeemacht ter wereld was. Sinds de Vrede van Münster in 1648 had de Republiek echter geen landoorlog meer uit hoeven vechten. Het landleger en de verdedigingswerken waren verzwakt. Men verweet dit De Witt, ook al had hij er vanaf 1670 meermaals op aangedrongen

het landleger te versterken. Daarbij had echter eerst Amsterdam dwarsgelegen en toen die stad eindelijk met de plannen akkoord ging, stemde Zeeland onverwacht niet in met de defensiebegroting.

In april 1672 werd de Republiek in het oosten onder de voet gelopen door de legers van Lodewijk XIV en die van de bisschoppen van Münster en Keulen. De gecombineerde vloot van Frankrijk en Engeland maakte zich op voor een confrontatie met De Ruyter, met de bedoeling de belangrijkste havens te blokkeren en de weg vrij te maken voor een invasie op de Hollandse kust. De zittende macht, de 'regentenkliek' onder leiding van de gebroeders De Witt, kreeg de schuld van alle ellende. Door de penibele positie van de Republiek die van alle kanten werd aangevallen, klonk onder het volk de roep om een Oranje die het leger zou leiden luider en luider.

Johan de Witt was ondanks de dreigende situatie nog altijd de machtigste man in de Republiek. Niet alleen vormde hij de schakel tussen de vele internationaal opererende diplomaten en de Staten-Generaal, maar ook in het binnenland was hij de man tot wie velen zich wendden en bleven wenden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de brief van Geertruida van Zelst (zie pagina 67) die ook laat zien hoe benaderbaar De Witt bleef. Enerzijds onderhandelde en voerde hij oorlog met vorsten en anderzijds klopten burgers bij hem aan voor hulp.

Na de Vrede van Breda had de Republiek onder leiding van De Witt in 1668 de zogenaamde Triple Alliantie gesloten met Engeland en Zweden. Dit verdrag was bedoeld om het Frankrijk van de ambitieuze Lodewijk XIV in bedwang te houden. Hij zag de Rijn als de natuurlijke noordgrens van zijn rijk. Voor de Franse koning was de Republiek de belangrijkste tegenstander en daarom nam hij in 1670 het initiatief voor een geheime overeenkomst met Karel II van Engeland, het Verdrag van Dover. Daarvoor negeerden de Engelsen dus de afspraken die ze eerder met Zweden en de Republiek hadden gemaakt. Natuurlijk bleef deze geheime overeenkomst niet lang verborgen voor De Witt en in de loop van 1671 begreep hij dat hij een gezamenlijke aanval van Frankrijk en Engeland op de Republiek misschien kon afwenden door een alliantie aan te gaan met de aartsvijand van weleer: Spanje. De Witt wilde koste wat het kost de Spaanse Nederlanden als een buffer tussen de Republiek en Frankrijk behouden. In de winter van dat jaar werd er een verdrag tussen Spanje en de Republiek gesloten.

De spanning liep echter op en donkere wolken pakten zich boven het land samen: de Republiek werd langzamerhand omsingeld door vijandelijke mogendheden. Tegen de zin van De Witt werd Willem III in

februari 1672 tot kapitein-generaal van het leger benoemd, voor de duur van één veldtocht.

De brief van Godard van Reede aan De Witt van 9 maart 1672 (zie pagina 29), waarin de diplomaat vertelt over zijn bezoek aan Frederik Willem, keurvorst van Brandenburg en hertog van Pruisen, laat zien dat heel Europa zijn adem al inhield voor een eventuele aanval van het katholieke Frankrijk op de protestantse Republiek. In mei 1672 zou de Republiek een alliantie met Brandenburg-Pruisen sluiten.

Minder succes had Willem van Haren in Zweden, want ondanks de in 1668 gesloten Triple Alliantie, besloot het land neutraal te blijven en uiteindelijk in 1674 alsnog partij voor Frankrijk te kiezen (zie pagina 57).

De wereldhandel vormde de basis van de macht van de Republiek. Johan de Witt beschikte als raadpensionaris over een uitgebreid netwerk van internationale correspondenten, zoals Justinus Coljer, die hem op de hoogte bracht van de toestand in het Ottomaanse Rijk, een belangrijke handelspartner (zie pagina 45). Coljer schreef zijn brief kort na de Engelse aanval op een konvooi koopvaardijsschepen in het Kanaal, eind maart. De schepen keerden beladen met kostbaarheden terug uit Smyrna en wisten grotendeels veilig in de Republiek aan te komen.

De overval op het konvooi vormde de inleiding op de oorlogsverklaring van Karel II (die tijdens het bewind van Cromwell nog onderdak had gevonden in Breda en die een oom was van Willem III), die op 27 maart plaatsvond. In de brief van twee dagen later sloot de tijdelijke ambassadeur in Engeland Johannes Meerman de oorlogsverklaring bij. Meerman was er als diplomaat niet in geslaagd een oorlog te voorkomen en schreef in code aan De Witt enkele strategische adviezen over hoe hij de strijd met de Engelsen aan kon gaan (zie pagina 37).

Op 6 april 1672 verklaarde Lodewijk XIV de Republiek de oorlog. Het zou nog weken duren voor hij daadwerkelijk tot de aanval overging. Een van de problemen van de Franse koning was dat hij Spanje niet wilde provoceren, en dus zijn meer dan honderdduizend man sterke leger niet door de Spaanse Nederlanden kon laten marcheren. Over het diplomatieke verkeer tussen het Franse en het Spaanse hof werd De Witt op de hoogte gehouden door onder anderen Gaspar Fagel, de man die hem zou opvolgen als raadpensionaris (zie pagina 73).

Na de oorlogsverklaring van Lodewijk was het begin van een oorlog slechts een kwestie van tijd. Zowel Johan de Witt als Willem III was zich bewust van het gevaar en uit een brief van de raadpensionaris aan de opperbevelhebber blijkt dat zij eendrachtig alles in het werk stelden om het landleger en de verdedigingswerken op orde te krijgen (zie pagina 83).

*Lodewijk xiv trekt bij Lobith Nederland binnen, 1672,
Adam Frans van der Meulen, Rijksmuseum Amsterdam.*

Op 18 mei verklaarden Münster en Keulen de oorlog aan de Republiek. Twee enorme Franse legers van in totaal 120.000 manschappen waren de dag ervoor verenigd in het plaatsje Visé (Wezet), vlak onder Maastricht.

Ongevraagd ontving De Witt in de loop van het jaar allerlei adviezen over de manier waarop een Franse aanval kon worden afgeslagen, op 26 mei 1672 stuurde een anonieme afzender hem een vrij uitgebreid en onuitvoerbaar verdedigingsplan (zie pagina 107).

Johan de Witt zal nauwelijks hebben geslapen in deze spannende weken. Van alle kanten werd hij op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen aan de diverse Europese hoven en aan de grenzen van de Republiek. Frederik van Nassau-Zuylestein schreef hem op 24 mei over een spionage-actie in de omgeving van Maastricht (zie pagina 91). De gouverneur van die stad, Frederik Magnus van Salm, maakte zich op voor een

belegering (zie pagina 99). De Witt hield er rekening mee dat het goed verdedigbare Maastricht enige tijd zou standhouden en dat de opmars van Lodewijk XIV er zou worden vertraagd, maar het Franse leger zou eenvoudig aan de stad voorbijtrekken.

Ook al waren de landen in oorlog, de diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Frankrijk bestonden nog. Aan het Franse hof was Christiaan Constantijn Rumpf, secretaris van de ambassadeur, de contactpersoon van Johan de Witt. Hij deed in zijn brieven verslag van de diverse pesterijen van de autoriteiten aan het adres van hem en zijn landgenoten aan het Franse hof (zie pagina 123).

Ondertussen werden de signalen sterker dat de landstrijdkrachten van de Republiek kansloos zouden zijn tegenover de Franse legers. De legertop zag de toekomst van de Republiek somber in. Hiëronymus van Beverningk, die in april was aangesteld als voorzitter van het college van de gedeputeerden te velde, lichtte De Witt in over de slechte vooruitzichten. De Witt schreef een antwoord aan Van Beverningk waarin hij de legerleiding betichtte van defaitisme (zie pagina 135). Bij nader inzien zou de inschatting van de legerleiding echter eerder realistisch blijken te zijn geweest.

De eerste confrontatie tussen de gecombineerde Frans-Engelse vloot en de vloot van de Republiek vond plaats op 7 juni 1672 voor de oostkust van Engeland. Bij de Slag bij Solebay gingen vijfenzeventig Nederlandse oorlogsschepen de strijd aan met drieënnegentig schepen van de vijand. Cornelis de Witt, geplaagd door pijnlijke jichtaanvallen, zat omgeven door een lijfwacht van meer dan tien man in een stoel op het dek van het vlaggenschip, de *Zeven Provinciën* van admiraal Michiel de Ruyter, te midden van het levensgevaarlijke en oorverdovende krijgsgewoel.

Volgens zijn eerste biograaf Gerard Brandt verklaarde De Ruyter naderhand dat hij 'veel zeeslaegen had bijgewoont, maer nooit in scherper en langduuriger gevecht was geweest'. De strijd eindigde onbeslist bij zonsondergang. Beide partijen meenden de overwinnaar te zijn. Voor de Republiek was het in zoverre een succesvolle slag dat werd voorkomen dat de tegenstander Nederlandse havens zou blokkeren of op de kust zou landen.

Op 17 juni 1672 schreef Cornelis de Witt een brief aan zijn broer, waarin hij tot in detail verslag doet van alle schepen en gezagvoerders die van de zijde van de Republiek deelnamen aan de slag (zie pagina 171).

Het gevaar dat van zee kwam, was dankzij De Ruyter voorlopig afgewend, maar de Republiek werd steeds verder in het nauw gebracht. Op 12 juni trok het Franse leger, na zes forten langs de Rijn te hebben

veroverd, onder leiding van Lodewijk XIV in eigen persoon bij Lobith de Republiek binnen. Toen De Witt dit nieuws vernam, verloor hij volgens zijn biograaf Luc Panhuysen ‘kortstondig zijn kalmte’ en verklaarde hij dat het vaderland nu ‘verloren’ was. De Fransen trokken op richting Amsterdam, achter het zich terugtrekkende leger van Willem III aan, die zich opwond over de onkunde van zijn hoge officieren die in zijn ogen mede debet waren aan de nederlaag langs de Rijn (zie de brief van Cornelia de Groot van juni 1672 op pagina 117).

Anders dan wij in onze glasvezeltijd misschien zouden verwachten, reisde het nieuws ook in de zeventiende eeuw razendsnel door Europa. Op de dag dat Lodewijk XIV de Rijn overstak schreef een van De Witts informanten, Gerard Hamel Bruyninx, al een brief uit Wenen waarin hij wist te melden dat de Franse legers over het grondgebied van Leopold I, de keizer van het Heilige Roomse Rijk, waren getrokken (zie pagina 145). Hamel Bruyninx was de eerste officiële vertegenwoordiger van de Republiek aan het hof in Wenen. Hij probeerde de keizer aan de kant van de Republiek te scharen, wat hem uiteindelijk, maanden later, ook zou lukken.

Terwijl de Franse legers het land binnentrokken en De Witt zijn grip op de gebeurtenissen kwijtraakte, werd de roep om zijn aftreden en zelfs zijn dood sterker. Nog altijd ontving hij dagelijks stapels post, ook van burgers die zich in hun particuliere nood ten einde raad tot de raadpensionaris richtten, zoals van de bijna tot wanhoop gedreven nabestaanden van Gerard Hasselaer (zie pagina 153). De jongeman was vijf dagen eerder bij de Slag bij Solebay omgekomen. Kon de raadpensionaris misschien vertellen wat er met het schip waarop hij voer was gebeurd, en vooral waar het lichaam van Gerard was gebleven?

Enerzijds waren er nabestaanden die treurden om een gevallen kind, anderzijds ontving Johan De Witt, terwijl de Franse legers naar Holland optrokken, brieven van jongemannen die hun diensten als soldaat aanboden en die zelfs verklaarden bereid te zijn hun leven voor de Republiek te geven, zoals te lezen is in een anonieme brief die De Witt op 14 juni 1672 ontving (zie pagina 159).

Soldaten konden de Republiek in dit stadium van de strijd nauwelijks meer helpen, het enige wat de Franse opmars kon stuiten, was de Hollandse Waterlinie, een brede strook laaggelegen land langs de oostgrens van het gewest Holland (het huidige Noord- en Zuid-Holland) die onder water kon worden gezet. Voor de lokale bevolking was deze tactische noodsprong een ramp. Mensen die in het gebied woonden, moesten een veilig heenkomen zoeken en boeren zagen hun oogst verloren gaan. Drost en dijkgraaf Willem van Wijnbergen bracht raadpensionaris De Witt

op 16 juni 1672 op de hoogte van de moeilijkheden die hij ondervond in het gebied waarover De Witt zelf heer was (zie pagina 165).

In een brief van Johan aan zijn broer Cornelis bekent hij dat het dagelijks 'van kwaad tot erger' gaat en vertelt hij over de regentenhaat in de stad Utrecht, waar de bevolking de burgemeesters de sleutels van de stad afhandig had gemaakt. Het Staatse leger onder leiding van Willem III werd vervolgens de toegang tot de stad ontzegd. Uiteindelijk konden de Fransen de stad eind juni zonder slag of stoot innemen – een zware klap voor de Republiek. In een ps zegt Johan dat hij het nieuws heeft vernomen over de pijnen waaraan zijn broer leed, waardoor die zich gedwongen zag zijn aanwezigheid op de vloot te beëindigen (zie pagina 183).

Op 21 juni 1672 verliet Johan de Witt tussen elf uur 's avonds en middernacht het Binnenhof en wandelde hij, vergezeld door twee dienaren, van wie er één een fakkel droeg, naar huis. Tussen de Gevangenpoort en het Groene Zoodje werden zij aangevallen door vier mannen. Het was een gerichte aanslag op het leven van De Witt. Hevig bloedend stortte hij op de grond, door diverse messteken getroffen. Zijn belagers moeten hebben gedacht dat zij hem hadden gedood, maar de raadpensionaris overleefde wonderwel en dicteerde de volgende dag een brief aan de Staten van Holland, maar ook aan diverse familieleden en anderen, waarin hij tot in detail verslag doet van de aanslag en verzoekt te worden ontslagen uit zijn functie tot hij voldoende is aangesterkt om zijn taken weer op te pakken (zie pagina 191).

Cornelis de Witt had de Slag bij Solebay weliswaar overleefd, anders dan een deel van zijn lijfwacht, maar hij werd enige weken later zo ziek dat hij van boord moest gaan. Op 22 juni 1672 verliet hij voor de kust van Walcheren de *Zeven Provinciën* en keerde hij terug naar Dordrecht, waar hij vanwege de ondraaglijke pijn bed moest houden.

In het hele land klonk nu de eis om het Eeuwig Edict, dat bepaalde dat geen Oranje meer stadhouder kon worden, te herroepen. De onrust begon in Dordrecht. Het volk ging de straat op en eiste dat Willem III stadhouder zou worden. De burgemeesters van de stad lieten de prins naar Dordrecht komen, maar die wenste geen stadhouderschap te aanvaarden als niet het Eeuwig Edict door de Staten van Holland werd herroepen. De aanhangers van Oranje zetten het stadsbestuur onder zware druk om namens Dordrecht, de oudste stad van Holland en een invloedrijke stem in de Staten, een proclamatie op te stellen waarin het Eeuwig Edict werd herroepen. Het complete bestuur tekende, op één man na: Cornelis de Witt.

Hij lag op 29 juni 1672 geplaagd door vreselijke pijnen nog altijd ziek te bed. Opgejut door bloeddorstig volk vertrok een delegatie uit het stad-

huis naar het huis van Cornelis, die na lezing van de akte verklaarde liever te sterven dan te tekenen. Het woedende gejoel van de menigte moet echter zo angstaanjagend hebben geklonken dat Cornelis uiteindelijk toch tekende, nadat zijn vrouw Maria van Berckel vanwege het welzijn van hun kinderen een klemmend beroep op hem had gedaan. Cornelis tekende en zette achter zijn naam de letters v.c. Dat is een afkorting van het Latijnse *vi coactus*, ‘onder dreiging van geweld’.

Dit was het begin van het einde van het Eeuwig Edict. Op 3 juli 1672 herriepen de Staten de resolutie van vijf jaar eerder en werd Willem III benoemd tot stadhouder van Holland. Op 8 juli werd hij uitgeroepen tot opperbevelhebber van het leger van de Republiek.

Johan de Witt was twee weken later aan de beterende hand. Zijn zwager Pieter de Graeff schreef hem op 19 juli een brief over twee van De Witts vijf kinderen, die na de aanslag op 21 juni waren toevertrouwd aan zijn zorg en die een maand later weer van Amsterdam terug naar huis in Den Haag zouden reizen (zie pagina 201).

Een dag later, op 20 juli, voelde De Witt zich gedwongen zich in een brief aan de Staten van Holland, die integraal zou worden gedrukt en verspreid, te verweren tegen aantijgingen van corruptie (zie pagina 209).

De briefschrijver, naar Caspar Netscher.

In die laatste maanden voor hun dood werden de ooit zo geliefde Johan en Cornelis de Witt in een onafzienbare stroom pamfletten beschuldigd van alles en nog wat. De meeste laster legde Johan soeverein naast zich neer, maar tegen de beschuldiging dat hij en zijn broer geld achterover zouden hebben gedrukt, moest hij zich wel verweren. Hij was een gewiekst politicus en ongetwijfeld was hij gaan geloven in zijn eigen onmisbaarheid, maar hij had altijd alles gedaan voor de Republiek en niet om er geldelijk gewin uit te slaan. Op het moment dat De Witt zijn brief schreef was de belangrijkste bron voor de kwaadsprekerij, het pamflet *Waerschouwinge aen alle getrouwe edelmoedige en getrouwe inwoonderen van Nederlandt*, al door de Staten verboden.

Kort na het verschijnen van het pamflet had Johan Willem III verzocht hem in het openbaar te verdedigen tegen de beschuldiging van corruptie, die onder andere in dit populaire pamflet werd gedaan, maar die had daarmee getreuzeld; zijn secretaris Constantijn Huygens sr. raadde hem zelfs aan in het geheel niet te antwoorden op het verzoek van De Witt.

Pas op 22 juli 1672 schreef de stadhouder een brief die ook – al dan niet bewust gelekt door de entourage van Willem III – als pamflet zou verschijnen (zie pagina 221). De stadhouder zorgde er in zijn antwoord aan de raadpensionaris in ieder geval voor dat hij de beschuldigingen van corruptie niet ontkende. Hij zei eenvoudig dat hij daar niets over wist en liet voor zijn aanhangers de mogelijkheid open te denken dat De Witt voor hem en zijn broer inderdaad in het geniep gemeenschapsgeld had weggesluisd.

Op 25 juli 1672 werd Cornelis de Witt gearresteerd uit naam van het Hof van Holland, op beschuldiging van het beramen van een aanslag op het leven van Willem III. Belangrijkste getuige was Willem Tichelaar, een barbier die bij Cornelis thuis was geweest, waarschijnlijk om hem erin te luizen. Tichelaar zou uiteindelijk ook gearresteerd worden, maar nooit vervolgd. Sterker nog: uiteindelijk zou hij door Willem III met een aanzienlijk jaargeld worden beloond. Een dag na de arrestatie van haar echtgenoot schreef Johan een brief aan de vrouw van Cornelis, Maria van Berckel, waarin hij zijn schoonzus op de hoogte brengt van wat hij weet over de verdenkingen tegen Cornelis (zie pagina 229). Al is Johan duidelijk bezorgd, ondanks de penibele situatie van de Republiek, de aanslag op zijn leven en de arrestatie van zijn broer, lijkt hij in deze brief nog altijd zijn kalmte te hebben bewaard en vertrouwen te houden in een goede afloop.

Op 7 augustus 1672 werd Cornelis vastgezet in de Gevangenpoort te Den Haag en daar verhoord. Op die dag schreef Johan zijn vermoedelijk

laatste brief aan zijn broer. Het was dezelfde brief als die hij naar zijn zwager Diederik Hoeufft zond (zie pagina 239). Johan de Witt betoonde zich in deze brief opgelucht over zijn ontslag. Na bijna twintig jaar kon hij ‘een zeer zware, en vooral in deze moeilijke tijden zeer beklagenswaardige last’ neerleggen.

Op 12 augustus 1672 dicteerde Johan voor zover bekend zijn laatste brief, die aan verschillende adressanten zou worden verstuurd, onder wie Michiel de Ruyter en Adriaen Paets, ambassadeur voor de Republiek aan het Spaanse hof (zie pagina 247). Met de brief stelt De Witt zijn correspondenten op de hoogte van de situatie in de Republiek. Hij geeft aan niet te kunnen begrijpen dat het volk dat hij twintig jaar naar eer en geweten heeft trachten te dienen, nu genoeg van hem heeft. Hij beëindigt zijn brief met het verzoek geen post die de staat betreft meer aan hem persoonlijk te richten, nu hij niet langer raadpensionaris is.

Cornelis, die nog altijd in de Gevangendoor vastzat, weigerde, zelfs nadat hij zwaar gemarteld was, te bekennen dat hij had samengespannen om Willem III te laten vermoorden.

Op 20 augustus 1672 werd Johan de Witt waarschijnlijk met een smoes naar de Gevangendoor gelokt. Rond het gebouw verzamelde zich een massa mannen, veelal afkomstig uit de schutterijen van de stad. Uiteindelijk werden de gebroeders De Witt naar buiten gevoerd en op beestachtige wijze vermoord – het leek een spontaan volksgericht, maar de lynchpartij was mogelijk een geregisseerde actie waarvan Willem III weet had. Johan de Witt werd slechts zesenvestig jaar.

Met deze zwarte bladzijde uit de vaderlandse geschiedenis kwam op onervolle wijze een eind aan het leven van een van de grootste staatslieden die ons land ooit heeft gekend en aan dat van zijn oudere broer.

Vanaf september 1672 ging Willem III in de tegenaanval en slaagde hij erin de Fransen langzaam terug te dringen naar het zuiden. In 1674 werd vrede gesloten met Münster en Keulen, en in februari van dat jaar werd met de Engelsen een nieuwe Vrede van Westminster getekend. In augustus 1678 werd in Nijmegen de vrede met Frankrijk gesloten.

Met de oorlog die in het Rampjaar begon, was de rol van de Republiek op het wereldtoneel min of meer uitgespeeld en kwam een einde aan de periode van voorspoed en bloei die de Gouden Eeuw wordt genoemd.

In 1689 zou Willem III na een invasie en de zogenaamde Glorious Revolution de Engelse troon bestijgen. Hij overleed in 1702 aan complicaties na een val van zijn paard dat struikelde over een molshoop.

*De dodelijke val van Willem III tijdens een jachtpartij, 1702,
Pieter van den Berge, Rijksmuseum Amsterdam.*

*Godard Adriaan baron van Reede,
Jurriaen Ovens, 1660, Collectie Stichting Kasteel Amerongen.*

Een geruchtmakend duel

Godard van Reede van Amerongen aan Johan de Witt: 9 maart 1672

Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, was niet de enige die nog vóór het Rampjaar de noodklok luidde tegen het aanzwellend gevaar uit Frankrijk. Wel was hij de enige Nederlandse diplomaat op het internationale speelveld die de kans had om militaire hulp voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te bemachtigen.¹ Op 16 januari 1672 kwam hij na een barre tocht in Berlijn aan en begon hij direct aan zijn taak.² De ambassade van de heer van Amerongen was belangrijk voor de Republiek en zou daadwerkelijk resulteren in een verdrag en een grootschalige veldtocht dwars door het Duitse Rijk naar de benarde Republiek.

De gesprekken met Frederik Willem, de ‘Grote Keurvorst’, gingen behalve over hulp aan de benarde Republiek ook over het behoud van het protestantisme en andere grote geopolitieke zaken. Er werd gesproken over een nieuwe religieoorlog à la de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), aangewakkerd door het militante katholicisme van Lodewijk XIV. Om de keurvorst voor de Republiek te winnen moest Amerongen allereerst met hem op één lijn komen over de grote kwesties. De noodzakelijke volgende stap was om door te dringen tot de nauwere kring rond de vorst. Dit lukte; na een maand schreef hij met onverholten trots aan zijn vrouw dat hij soms samen zong met Zijne Doorluchtigheid, onder andere het lied ‘Zing O Heer Lieve Heer’.³ Nu was het zaak om onder de vrienden van de keurvorst medestanders te vinden. Alleen zo bouwde je een meerderheid op rond iemand wiens politiek berucht was om haar ‘Wechselfieber’ – Frederik Willem was een nerveuze machtspoliticus die binnen een maand een paar keer van loyaliteit kon veranderen.⁴ Om hem hiervan te weerhouden en standvastig voor de Republiek te laten kiezen, moest Amerongen ook de keurvorstelijke raadsliden voor zich winnen, en daarvoor had hij Den Haag nodig. Dat is de kern van onderstaande brief: de diplomaat vraagt De Witt een gunst opdat hij Christian Albrecht von Dohna, iemand met wie de keurvorst innig bevriend was, aan zich kan verplichten.

Duel op het Malieveld, naar gravure.

Het betrof een netelige kwestie over een geruchtmakend duel dat een paar maanden eerder had plaatsgevonden. Duelleren was ten strengste verboden. Niettemin kwam het geregeld voor, zo ook in de avond van 26 oktober 1671 tussen Willem Albrecht, de zoon van de graaf van Dohna, en een zekere Jan van der Mijle.⁵ De identiteit van de duellisten maakte het extra pikant, aangezien Van der Mijle een nazaat was van Johan van Oldenbarnevelt en Dohna via zijn tante Amalia van Solms verwant was aan de Oranjes.

Het gevecht had plaatsgevonden op het Malieveld in Den Haag. Terwijl Dohna en Van der Mijle op elkaar inhakten, werden ze door hun secondanten met fakkels bijgelicht. Het gevecht kende één winnaar en

twee verliezers. Jan van der Mijle overleed zeventien dagen na het duel; de jonge graaf van Dohna vluchtte het land uit in afwachting van het proces bij het Hof van Holland. De ouders in Berlijn waren niet gerust op de afloop. Dagelijks zag de heer van Amerongen hoe de gravin van Dohna op hem afkoerste om hem te overgieten met haar in ‘moederlijkje tendresse’ gedrenkte zorgen. Ondertussen keek de Keurvorst natuurlijk toe. De ambassadeur moest tot zaken komen, maar dat kon alleen als Den Haag spoedig en positief reageerde.

In zijn brief probeert Amerongen het duel te bagatelliseren door er een ‘rencontre’ van te maken, een uit de hand gelopen ruzie, wel wetend dat een beraamd tweegevecht veel zwaarder werd bestraft. Maar de Duitse zegslieden op wie hij zich beriep, wisten kennelijk niet dat Van der Mijle op zijn sterfbed had bekend dat het ‘een formeel geappointeert duell’ was geweest.⁶ De vraag of het slachtoffer eerder aan een ‘dissoluut leven’ was bezweken dan aan de verwondingen, had ook de familie Van der Mijle in Nederland beziggehouden; in geval van verzachtende omstandigheden kon er een schikking met justitie worden getroffen. Hangende het proces onderzochten verschillende Nederlandse artsen het lichaam, echter zonder tot een eensluidende conclusie te komen.

De strepen die De Witt in de brief heeft gezet, lijken te suggereren dat hij de inhoud tot zich heeft laten doordringen en daadwerkelijk iets met het verzoek van Amerongen heeft willen doen. De ambassadeur zou nog twee brieven aan de raadpensionaris schrijven, eveneens met als oogmerk vrienden van de keurvorst aan zich te binden, voordat hij eind april antwoord uit Den Haag zou krijgen.⁷ Dat had niet met onwil of onverschilligheid van De Witt te maken, maar veel met de toenemende chaos en paniek in regeringscentrum Den Haag. Wat in dit geval ook meespeelde was het vonnis van het Hof. Een paar weken nadat de brief uit Berlijn was aangekomen, werd de jonge graaf van Dohna veroordeeld tot levenslange verbanning uit West-Friesland, Holland en Utrecht.⁸ Kortom, De Witt kon het verzoek van Amerongen niet meer inwilligen.

Toch zouden Dohna’s kansen keren. Na de dood van de gebroeders De Witt werd een in september ingediend gratieverzoek gehonoreerd door Willem III en de Staten van Holland. Ineens werd er geloof aan gehecht dat de slechte gezondheid van Van der Mijle had bijgedragen aan diens dood. Deze pardonnering betekende volgens Ignaz Matthey een primeur. ‘Voor het eerst werd namelijk afgeweken van de bepaling in het duelplakkaat uit 1657 die gehele of gedeeltelijke kwijtschelding van straffen uitsloot.’⁹ Dohna kon weer dienen in het Staatse leger. Een jaar later vond hij de dood in de gevechten rond het beleg van Maastricht.

Transcriptie¹⁰

[In het handschrift van De Witt:] Beantwoordt den 27en april 1672

Mijnheer,

Wat mij van tijt tot tijt is ontmoet, gedurende mijn afwesen uyt Nederlandt, aen dit hoff, tot Ceulen ende elders, hetselve heb ick omstandigh met alle posten bericht ende overgeschreeven aen den heer griffier Fagel, waeromme onnoodigh hebbe geacht U. Weled. Gestr. in sijne hooghwichtige occupatiën daermede afsonderlijck te onderhouden ende moeyelijck te vallen.

Ick kan niet anders sien, off den heere churfurst van Brandenborgh ende veele sijner ministers begripen het groote gevaer dat de christenheyt dreycht naer sijn gewichte, behalven dat ick allenthalven bespeure een singuliere affectie, die Sijn Cheurf. Doorl.t den Staat der Vereenighde Nederlanden toedraeght, schoon der geen ontbreecken die hem somwijlen, door het toebrenge van verkeerde rapporten, daarvan wel souden trachten te diverteeren.

Ick hebbe onder diegeene die den staat toegedaen sijn, gevonden den heere grave van Dona, sijnde gecrediteert aen dit hoff ende voor dewelcke Sijn C.f. D.t genegentheyt heeft, ende ben van goederhandt gesondeert of het de heeren Staaten van Holland ende West-Frieslandt wel aengenaem soude wesen dat Sijn Cheurf. Doorl.t voor de soon van den opgemelten heere graef (ten opsichte van de ongeluckige ontmoetinge die hij voor eenige maenden heeft gehad met wijlen den heere Van der Mijlen, hetwelcke men hier voorgeeft dat geen duell met opset, maer alleen bij rencontre is voorgevallen, oock dat naer het eenparigh advijs van alle doctoren ende chirurgijns denselven niet en is overleeden aen de quetsure, maar aen een lichamelijcke swackheyt die de jeucht wel onderworpen is, als se soowat dissolut leeft) aen haer Ed. Grootmoogende intercedeerde, teneynde het exces bij hem daerin gepleecht mocht werden gepardonneert ende hij wederom bij dese tijden tot sijne functie ende charge revertteeren. Ende opdat den heere Churfurst in desen Haer Ed. Grootmogende niet ietwes onaengenaems en vorderde, ben ick versocht Uw. Weled. Gestr. vooraff te willen sonderen off deselve soude kunnen oordeelen dat sodanige intercessionaele brieven van Sijn Cheurf. Doorl.t voor den soon van den opgem. heere graef souden aengenaem wezen, in welcken geval die ongetwijffelt in de civielste termen sullen volgen.

Uw. Weled. Gestr. sal naer sijn hoochwijse oordeel kunnen afneemen hoe verre men bij dese tijts gelegentheyt aen des heeren cheurfursten voorschrijvens des heeren graef ende mevrouwe de gravinne van Dona (die, een Nederlandtsche dame van soo considerabelen huys, mij dagelijx met een moeder-

lijcke tendresse niet sonder beweginge daervan spreekte) haer versoek soude kunnen ende believen te differeeren. Ende sal het ten hoogsten gevaligh wesen, bijaldien Uw. Weled. Gestr. hierover gelieft te dienen van sijne wijse consideratiën, ende met sijn veel vermogend credijt, de saeck, dewelcke sonder remedie is, te helpen inschicken. Waarmede verblijve, mijnheer,

U.e Weled. Gestr. oitmoedige dienaar,
Godert van Reede, heer tot Amerongen

Berlijn, den 9en meert 1672

Hertaling

De Witt noteerde: Beantwoord op 27 april 1672

Mijnheer,

Wat mij tijdens mijn afwezigheid uit Nederland van tijd tot tijd aan dit hof, in Keulen en elders is overkomen, heb ik uitgebreid in al mijn brieven aan de heer griffier Fagel bericht en geschreven. Ik vond het daarom niet nodig u daar afzonderlijk over te onderhouden en u bij uw hoogst belangrijke bezigheden lastig te vallen.

Ik kan niet anders dan vaststellen dat de heer keurvorst van Brandenburg en veel van zijn ministers het grote gevaar dat de christenheid bedreigt naar waarde weten te schatten, naast dat ik bij Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid een uitzonderlijke genegenheid bespeur jegens de Staat der Verenigde Nederlanden, ook al zijn er genoeg lieden die hem soms, door het aandragen van valse berichtgeving, daarvan af proberen te brengen. Onder degenen die sympathiseren met onze staat vond ik de heer graaf van Dohna,¹¹ geaccrediteerd aan dit hof en voor wie de keurvorst sympathie koestert. Ik ben van goede hand gevraagd of de heren Staten van Holland en West-Friesland het goed zouden vinden als Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid zou kunnen interveniëren in het voordeel van de zoon¹² van deze graaf Dohna (met betrekking tot de ongelukkige ontmoeting die hij een paar maanden geleden met de heer Van der Mijle had, wat, zoals men hier verklaart, geen opzettelijk duel was, maar enkel door een spontane ontmoeting is voorgevallen, en ook dat alle dokters en chirurgijns eensluidend verklaren dat hij niet is overleden aan de verwondingen, maar aan een verzwakking van het lichaam die bij de jeugd kan optreden als gevolg van een lichtzinnig leven), zodat zijn overtre-

ding hem mag worden gepardonneerd en hij zich in deze tijd weer kan wijden aan zijn functie en opdracht. En om te voorkomen dat de heer keurvorst van de grootmogende heren iets onaangenaams eist, ben ik verzocht om u vooraf te benaderen of u kunt beoordelen of dergelijke bemiddelende brieven van Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid ten gunste van de zoon van de genoemde heer graaf goed zouden vallen, in welk geval die ongetwijfeld in de beleefdste bewoordingen zullen volgen.

U zult naar uw hoogst wijze inzicht het belang begrijpen om in tijden als deze het verzoek van de keurvorst ten faveure van de heer graaf en mevrouw de gravin van Dohna¹³ (een Nederlandse dame van zeer aanzienlijke huize, die mij hierover dagelijks veelbewogen met moederlijke tederheid aanschiet) te kunnen en willen afwachten. Het zou hoogst aangenaam zijn als u uw wijze gedachten hierover wilt laten gaan en met uw grote gezag deze kwestie, die nog zonder oplossing is, zou helpen schikken. Waarmee ik verblijf, mijnheer,

Uw nederige dienaar,
Godard van Reede, heer van Amerongen

Berlijn, 9 maart 1672

*Gezicht op huis Amerongen, gezien vanuit het oosten,
naar Roelant Roghman.*

Noten

- 1 L. Panhuysen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009) 75 e.v.
- 2 O. Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerend in het buitenland 1584-1810* (Den Haag 1976) 205.
- 3 Panhuysen, *Rampjaar 1672*, 76.
- 4 H. Peter, 'Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg (1620-1688)', in: R. Straubel en U. Weiss (eds.), *Kaiser, König, Kardinal, Deutsche Fürsten 1500-1800* (Berlijn 1991) 173.
- 5 I. Matthey, *Eer verloren, al verloren. Het duel in de Nederlandse geschiedenis* (Zutphen 2012) 307.
- 6 Matthey, *Eer verloren, al verloren*, 168.
- 7 Brief van De Witt aan Van Reede, 27 april 1672: NA, 3.01.17, 25. Voor alle brieven van Van Reede aan De Witt, zie: emlo.bodleian.ox.ac.uk/p/904683.
- 8 Matthey, *Eer verloren, al verloren*, 309.
- 9 Ibidem.
- 10 Onderstrepingen zijn vermoedelijk door De Witt aan de brief toegevoegd. Ze zijn hier in de transcriptie, alsook verderop in de hertaling, integraal overgenomen om aan te geven welke passages De Witt van belang vond.
- 11 Christian Albrecht von Dohna. Zie: T. Saring, *Neue Deutsche Biographie*, 4, S. 47: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd122284186.html#ndbcontent> (geraadpleegd op 22-06-2021).
- 12 Willem Albrecht von Dohna.
- 13 Sophia Dorothea van Brederode.

*Sophia Dorothea van Brederode,
toegeschreven aan Gerard van Honthorst.*

Raadpensionaris Johan de Witt (1625-1672) is een van de grootste staatsmannen die ons land ooit heeft gekend. Ook in het Rampjaar wisselde hij honderden brieven uit met veel correspondenten. Zijn enorme briefwisseling biedt een bijzondere blik op dat turbulente jaar, 1672.

Deze bundel bevat brieven van en aan De Witt die geschreven zijn in het Rampjaar. Ze worden besproken door de leden van het projectteam 'Briefwisseling van Johan de Witt' van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. De tekeningen zijn van Jean-Marc van Tol.

CATULLUS

www.johandewitt.nl